

De commons: zelfregulerend of afhankelijk? Een analyse van arrangementen

Filip De Rynck, Evelien Depauw en Raf Pauly

De laatste jaren zien we een opmars van initiatieven waarbij burgers zelf het heft in handen nemen om goederen en diensten te ontwikkelen en/of aan te bieden. Recent verschenen in *Oikos* de resultaten van de studie van Noy & Holemans (2016) waarin ze 80 Vlaamse burgercollectieven of *commons* uit een totaal van 480 opgelijste initiatieven hebben bevroegd.

Nagenoeg alle collectieven beschreven zichzelf als burgerinitiatief en gaven aan zich onafhankelijk op te stellen ten opzichte van de markt en de overheid. Het grootste deel was zonder betrokkenheid van de overheid tot stand gekomen en bijna 80 procent gaf aan te kunnen bestaan zonder steun van de overheid. Ze hebben echter wel vaak te maken met de regulerende overheid die sterk de randvoorwaarden kan beïnvloeden waarmee deze collectieven moeten rekening houden of waardoor ze worden geremd in hun ontwikkeling. Over het algemeen lijken de collectieven eerder teleurgesteld in de overheid: 'we worden vriendelijk gedoogd' of 'het ambtenarenapparaat staat eerder negatief tegenover ons initiatief'. De transitiegroepen zijn een uitzondering: niet alleen zoeken zij meer de medewerking van het lokale bestuur; sommige van hen ervaren de samenwerking als zeer prettig: 'er was toch ook sprake van steun op verschillende punten. Het was geven en nemen' (*Oikos*, 3/2016).

In deze bijdrage onderzoeken we de verhouding tussen burgercollectieven (of *commons*) en de overheid meer in detail door verslag te geven van verkennende onderzoeken die masterstudenten van de opleiding bestuurskunde (UGent) bij deze collectieven hebben uitgevoerd. Eerst situeren we hoe wij naar die verhouding kijken; vervolgens beschrijven we enkele resultaten van de belangrijkste cases en reflecteren we over deze bevindingen in het derde deel.

Ons land en onze regio hebben een rijke traditie van een zeer gevarieerd maatschappelijk middenveld of civil society. Belangrijke delen daarvan zijn ontstaan als commons: huisvestingscoöperatieven, onderwijs- en zorginstellingen, tot zelfs belangrijke delen van wat we nu als ons systeem van sociale zekerheid kennen.

Met de bril van de arrangementen

Dat burgers zelf en samen, met en voor burgers, vorm geven aan het publieke domein, onder de ruime vlag van 'burgerinitiatief' (Oude Vrielinck & Verhoeven, 2011), is helemaal niet nieuw. Ons

land en onze regio hebben een rijke traditie van een zeer gevarieerd maatschappelijk middenveld of *civil society*. Belangrijke delen daarvan zijn ontstaan als *commons*: huisvestingscoöperatieven, onderwijs- en zorginstellingen, tot zelfs belangrijke delen van wat we nu als ons systeem van sociale zekerheid kennen en dat gegroeid is vanuit een

fijnmazig netwerk van kleine lokale coöperatieven (Vanthemsche, 2014). Dat was ingebed in de ideologische of corporatistische breuklijnen waarop de organisatie van onze samenleving en van het publieke domein lange tijd was gesteund. Als gevolg van complexe machtsverhoudingen zijn deze initiatieven in de loop van de decennia sterk verweven met de overheid, zijn ze vaak sterk geprofessionaliseerd en vereenzelvigen we ze nu eerder met de semi-publieke sfeer. Niet alleen ten opzichte van de overheid maar ook ten opzichte van de markt is sprake van hybridisering (gemengde eigenschappen): belangrijke delen van de voormalige collectieven zijn richting markt (ziekenfondsen) opgeschoven of zijn helemaal door de markt overgenomen.

In bepaalde literatuur klinkt het dat de naoorlogse geschiedenis eerst werd gedomineerd door de gedachte dat de overheid diensten zelf moest organiseren; vervolgens zou dan, vanaf de jaren 1980, een periode zijn gekomen waarin de markt domineerde. In beide visies was er geen plaats voor burgercollectieven: de staat of de markt konden het beter. En dan zou nu de era van de burgercollectieven zijn aangebroken. Als de redenering van de dominantie van 'eerst de staat en dan de markt' klopt, zou de ruimte voor burgercollectieven erg klein moeten zijn geworden. Ofwel zijn voormalige collectieven door de staat overgenomen of bezet de staat alle ruimte met eigen diensten en voorzieningen, ofwel zijn ze door de markt geprivatiseerd of belet de markt dat er *commons* kunnen ontstaan. Als er bijvoorbeeld voor de plaatsing van windmolens geen gemene gronden meer zijn maar alleen private eigendommen, stelselmatig en met dat doel opgekocht door de grote bedrijven, dan is de ruimte voor burgercoöperatieven, letterlijk en figuurlijk, beperkt.

De eenvoud van het beeld (eerst staat, dan markt) charmeert, maar het reduceert de complexiteit. In Vlaanderen/België is het nooit zo geweest dat de overheid alle diensten monopoliseerde. Het middenveld speelde en speelt daarin nog altijd een cruciale rol als publieke dienstverlener en als publieke ondernemer. De privatisering van publieke diensten is in Vlaanderen vooralsnog veel minder sterk doorgevoerd dan in andere landen (Pollitt en Bouckaert, 2011). Een al te verregaande privatisering is onder andere tegengehouden door een sterk middenveld en de christen-democratische en sociaal-democratische bestuurlijke tradities. Het publieke domein in Vlaanderen is niet het voorwerp van het ene (staat) of het andere (markt), het krijgt vorm doorheen complexe arrangementen tussen markt, overheid en middenveld, doorheen vele beleidsdomeinen en op verschillende schaalniveaus. De vraag is eerder welke positie burgercollectieven in deze arrangementen innemen; hoe deze arrangementen ze eventueel beïnvloeden, zowel in hun ontstaan, als hun werking en toekomstperspectief; en hoe deze arrangementen eventueel verschuiven als gevolg van de creatie van burgercollectieven. Het is zeker zo dat de burgercollectieven een oude gedachte nieuw leven inblazen. Ze doen dat zeker rond nieuwe thema's en hanteren andere werkvormen. En ze openen zeker een interessant debat over de richting die gestolde arrangementen uit moeten. Het is dat concept van arrangementen dat we in deze bijdrage gebruiken.

Het publieke domein in Vlaanderen is niet het voorwerp van het ene (staat) of het andere (markt), het krijgt vorm doorheen complexe arrangementen tussen markt, overheid en middenveld, doorheen vele beleidsdomeinen en op verschillende schaalniveaus.

Deze vormen van burgerinitiatief krijgen in Nederland de roepnaam van de ‘doe – democratie’. Het is een term die aangeeft dat burgers zelf tot actie overgaan en zich niet beperken tot stemmen, praten of roepen, wat de kenmerken zijn van de klassieke invullingen van de rollen van burgers in de representatieve democratie en de participatieve democratie. Ze vormen mee het publieke domein door te doen, door zelf het heft in handen te nemen en samen met andere burgers een actieve inbreng te hebben in de vormgeving van bepaalde aspecten van het publieke domein. Dat ontwikkelt zich, zo wordt toch vaak gezegd, op enige afstand van de overheid en in een sfeer van relatieve autonomie. Rond deze evolutie ontwikkelt zich een ideologisch debat. De burgerinitiatieven mogen dan een aura van autonomie uitstralen, misschien hangt deze autonomie samen met een veranderde invulling van de rol van de overheid en hangen beide fenomenen samen? In sommige landen is dat zeker zo en wordt de opkomst van burgerinitiatieven zelfs een noodzaak, waarbij Griekenland al even traditioneel als meest dramatisch voorbeeld wordt gebruikt. Het aantal coöperatieven en initiatieven in dat land boomt sterk, maar vaak proberen deze noodgedwongen de gevolgen van de draconische besparingen op te vangen. Burgers nemen de bibliotheek of het postkantoor over. De noodzaak domineert op de vrije keuze. In Nederland heet het de ‘participatiemaatschappij’, in de UK heette dat *Big Society*. Al snel duikt dan de term ‘terugtrekkende overheid’ op: de neoliberal denkende overheid stoot taken af en ziet met graagte hoe burgers deze taken vervolgens in eigen beheer overnemen. In deze betekenis gaat het dus om taken die eerder door de overheid werden vervuld (anders gaat het niet om terugtrekken of afstoten) en de verwachting is dat samenwerkende burgers het initiatief zullen nemen.

De pleitbezorgers van de *commons*, zoals Michel Bauwens en Jan Rotmans, willen niet vereenzelvigd worden met de neoliberale agenda waarin de terugtrekkende overheid en de participatiemaatschappij passen. Zij pleiten voor een overheid die de *commons* ondersteunt, faciliteert en hiermee samenwerkt (de partnerstaat) en zij benadrukken dat de *commons* niet zonder sterke publieke instituties en publieke dienstverlening kunnen (Bauwens en Lievens, 2013). Het begrip partnerstaat is evenwel al even vaag als

het begrip terugtrekkende overheid. Als het juist is dat de overheid te dominant is, dan is een bepaalde vorm van terugtrekken aannemelijk: hoe kan anders opnieuw ruimte ontstaan voor *commons*? Misschien is het zeer verdedigbaar dat de overheid soms terugtreedt omdat wordt aanvaard dat een common beter functioneert dan wat de overheid tot nu toe presteerde, dat is toch ook wat de voorstanders suggereren? Waar eindigt het pleidooi voor *commons* en blijft de onmisbaarheid van overheidsdiensten? Moeten bibliotheken, sportcentra, cultuurcentra,... nog verder door de overheid worden beheerd? Waarom niet door *commons*? Waar trekken we dan de grens en wie trekt die grens?

De pleitbezorgers van de commons, zoals Michel Bauwens en Jan Rotmans, pleiten voor een overheid die de commons ondersteunt, faciliteert en hiermee samenwerkt (de partnerstaat) en zij benadrukken dat de commons niet zonder sterke publieke instituties en publieke dienstverlening kunnen.

De grens tussen de voorstanders en de tegenstanders van de terugtrekkende overheid versus de partnerstaat is dun omdat in de beide gevallen percepties over de overheid eerder algemeen en principieel blijven en er een grote grijze zone is afhankelijk van hoe men terugtrekken of partnerschap exact invult. De teksten hierover blijven op het niveau van de principes en worden haast nooit getoetst aan concrete praktijken. Naast het

relativeren van het terugtreden is de overheid misschien nu al veel meer een partnerstaat dan gedacht?

Met het begrip 'arrangementen' verlaten we het pad van de debatten met de grote woorden. We noemen dat het macroniveau van spreken: 'de' overheid die in deze of generichting evolueert. We weten vooreerst uit onderzoek dat tussen de retoriek van overheidshervormingen en de praktijk in het veld vaak grote verschillen merkbaar zijn en dat in een aantal gevallen concrete veranderingen een tegenovergestelde evolutie te zien geven dan wat op het retorische niveau wordt voorgesteld. Het mesoniveau van processen in en rond concrete cases op verschillende domeinen toont een meer gedetailleerd beeld van 'de' overheid en illustreert bijvoorbeeld hoe de verhoudingen sterk kunnen verschillen en evolueren. Ook op het microniveau van de relaties tussen individuen zien we hoe interacties functioneren tussen burgers en vertegenwoordigers van de overheid (politici, ambtenaren) en hoe op dat niveau vaak arrangementen een concrete vorm krijgen in een tussenruimte tussen de formele regels van het 'systeem overheid' en de op maatwerk gerichte vragen van burgerinitiatieven.

Deze manier van benaderen leert dat 'de' overheid geen monolithisch blok is waarin uniforme handelingen worden verricht (terugtreden of partner zijn) en waarin iedereen hetzelfde denkt. Dit soort abstracties reduceert de overheid tot een anonieme kracht. Zeker op het lokale niveau verhult een te veralgemenende manier van schrijven over de overheid de praktijk van de concrete arrangementen. Op het lokale stedelijke niveau zijn de interacties tussen vertegenwoordigers van de overheid en burgers intens en dicht. Deze gelaagdheid binnen de overheid komt in veel analyses niet aan bod. De gelaagde benadering via de analyse van arrangementen doet ook recht aan de verschillende opvattingen en houdingen die binnen de overheid leven over de omgang met burgerinitiatieven. Dat leidt immers ook binnen de overheid tot discussie en tot verschillende posities. In veel teksten lijkt de overheid ontmenselijkt.

In een verkennende studie door masterstudenten bestuurskunde van een 20-tal tijdelijke invullingen in de stad Gent, tijdens het academiejaar 2014-2015, bleek dat vertegenwoordigers van de overheid, politici en ambtenaren, belangrijke functies vervulden in veel levensfasen van de tijdelijke invullingen. Vanop afstand bekeken, leken deze tijdelijke invullingen voorbeelden van burgercollectieven die tijdelijk delen van het publieke domein samen beheren. Via detailanalyses bleek dat het gesubsidieerde professionele middenveld (bijv. Samenlevingsopbouw) belangrijke intermediaire functies vervulde, die onmisbaar waren voor het succes van tijdelijke invullingen. Ze vervulden deze functies niet alleen met overheidsmiddelen, maar soms ook op uitdrukkelijk verzoek en met extra financiering van de stedelijke overheid, soms gebruikten ze deze middelen om ongevraagd initiatieven te steunen. Bij andere cases wijzigt de aard van de relatie met de overheid tijdens het proces en wisselen periodes van antagonisme af met periodes van partnerschap. In geen enkel geval, althans niet bij deze tijdelijke invullingen, was er sprake van een terugtrekkende overheid. Waar de stedelijke overheid bijvoorbeeld het beheer van het park- of buurtgroen door een groep burgers liet gebeuren in plaats van door de eigen groendienst, ging dat gepaard met investeringen in begeleiding, die ruim de zogenaamde besparing compenseerden. Het ging overigens ook gepaard met frustratie bij de groenwerkers die zich in hun beroepseer gekrenkt voelden. De overheid bestaat uit mensen en emoties hebben daar ook hun plaats.

Vaker wel dan niet ontstaan initiatieven door individuele maar ook goed geïnformeerde burgers die hun weg kennen in het politieke systeem en er soms sterk mee geaffilieerd zijn. Hun toegang en kennis is zonder meer een belangrijke hulpbron voor het initiatief. Deze *every day makers* gebruiken het politieke systeem om hun agenda te realiseren maar laten zich ook soms gebruiken. Het gaat vaak om sterke burgers die bijvoorbeeld in een beroepsmatige context professioneel met deze materies bezig zijn, al dan niet in de eigen stad. Bij de initiatieven zijn soms ambtenaren betrokken die als vrijwilliger in de eigen stad of buurt actief zijn en dubbele rollen spelen. Vaak spelen professionelen

Vaker wel dan niet ontstaan initiatieven door individuele maar ook goed geïnformeerde burgers die hun weg kennen in het politieke systeem en er soms sterk mee geaffilieerd zijn. Deze every day makers gebruiken het politieke systeem om hun agenda te realiseren maar laten zich ook soms gebruiken.

uit de ruime (door de Vlaamse overheid gesubsidieerde) socioculturele sfeer een ondersteunende rol, voor zover ze dus al niet door de overheid expliciet worden ingeschakeld. En stedelijke ambtenaren vervullen vanuit hun ambtelijke rol ondersteunende functies, bijvoorbeeld om stadsdiensten te coördineren in hun verhouding met burgerinitiatief. In veel gevallen blijkt de benaming ‘burgerinitiatief’ een sterke veralgemening voor wat eerder een netwerk is van mensen die vanuit verschillende posities rond een gemeenschappelijk initiatief opereren.

In het academiejaar 2015-2016 hebben masterstudenten bestuurskunde een 30-tal *commons*achtige cases onderzocht die geselecteerd werden in samenwerking met de Sociale Innovatiefabriek. We schrijven ‘*commons*achtig’ omdat al snel bleek dat veel cases nooit zuivere types zijn, maar altijd hybride mengcombinaties, op de brug tussen markt, overheid en collectief, in soms vrij complexe juridische verhoudingen. Het begrip ‘arrangement’ is hier andermaal op zijn plaats.

Arrangementen verkend

De literatuur over de *commons*, meestal gebaseerd op het werk van Elinor Ostrom, werkt met een definitie die bestaat uit drie elementen: (1) de *commons* zelf als hulpbron (het object van samenwerking); (2) een groep commoners die (3) tot bepaalde afspraken komen (commoning). De *commons* wijst dus op een proces, op een dynamiek van samenwerking, op de sociaal-psychologische interacties en op de regels of instituties die zich rond een bepaald gemeen object ontwikkelen. Het kan dus ook dat tijdens dat hele proces initiatieven wel als *commons* starten maar geleidelijk bijvoorbeeld richting markt verschuiven. Dat maakt een meer open analyse nog meer noodzakelijk, anders verdwijnen deze dynamieken te zeer uit beeld. In de cases zijn er meerdere voorbeelden van dergelijke verschuiving te vinden. Mensen kunnen dat eigenbelang willen verzilveren en zelfs soms gebruik maken van de voordelen van de gemeenschappelijke bedding om toch hun eigen weg te gaan. Dat is niet goed of slecht, het toont wel dat *commons* altijd op een subtiel evenwicht steunen tussen eigenbelang en gemeen belang.

We zien *commons* opduiken in verschillende sferen: rond goederen, ruimte, mobiliteit, energie, geld, kennis en diensten. Ze hebben soms te maken met vormen van deeleconomie, maar niet alle vormen van deeleconomie zijn *commons*. Sommige initiatieven uit de deeleconomie maken deel uit van wat het *neoliberalism on steroids* wordt genoemd, omdat

ze helemaal passen in kapitalistische verdienmodellen (Martin, Upham en Budd, 2015). Commons nemen soms de vorm aan van coöperatieven, die een nuttig vehikel kunnen zijn voor de vormgeving van *commons*, maar niet alle coöperatieven zijn vormen van *commons*. Veel hangt af van de beslissingsstructuur, de manier van besluitvorming, de betrokkenheid van de coöperanten, de aard van de inbreng, de aard van de winstverdeling, ... De institutionele vormgeving is voor buitenstaanders niet altijd gemakkelijk in kaart te brengen en in al zijn complexiteit goed in te schatten.

In wat volgt, worden de verschillende initiatieven gegroepeerd volgens de activiteit die zij voor ogen hebben. We beschrijven hoe ze zijn ontstaan en hoe de overheid zich in dit initiatief beweegt. Niet alle 30 cases worden toegelicht, we selecteerden de meest interessante om onze onderzoeksvraag te beantwoorden.

Fablab

Fablabs zijn werkplaatsen waar mensen gebruik kunnen maken van technische infrastructuur om hun ideeën uit te proberen; infrastructuur en kennis worden gedeeld. Het zijn ateliers waarrond zich een bepaalde gemeenschap vormt. De drie onderzochte cases waren TimeLab in Gent (vzw, daarnaast vanaf 2014 een coöperatieve), het EcoFabLab in Brugge en het FabLab in Erpe-Mere (vzw). Het bereik van deze fablabs is relatief beperkt: in Gent gaat het om 100 actieve leden; in Brugge om een 25-tal en in Erpe-Mere om een 15-tal. Het zijn overwegend dertigers en vooral hogergeschoolde mannen die van deze infrastructuur gebruik maken.

Fablab's zijn werkplaatsen waar mensen gebruik kunnen maken van technische infrastructuur om hun ideeën uit te proberen; infrastructuur en kennis worden gedeeld. Het zijn ateliers waarrond zich een bepaalde gemeenschap vormt.

De oprichting in Erpe-Mere lijkt vooral persoonsgebonden: iemand die actief is in de wereldwijde Fabbeweging woont in Erpe-Mere. Het is uitzonderlijk dat dit soort initiatief zich ontwikkelt in een kleine gemeente. De voorbeelden van in de Labs opgezette *community based cocreatie*, voor toepassingen met een breed gebruik voor de lokale gemeenschap, zijn tot nu toe beperkt. In Gent waren daarvan enkele mooie voorbeelden. Er is een zekere spanning voelbaar met leden die gebruik maken van de collectieve infrastructuur om marktgerichte toepassingen te ontwerpen vanuit een individueel verdienmodel.

Timelab is gegroeid vanuit een vroeger Gents stadsfestival dat vanuit de stad werd georganiseerd. Vanuit dat artistieke verleden is Timelab erkend in het kader van het Vlaamse kunstendecreet, waarmee zes professionelen worden betaald (267.000 euro voor 2017). De voorgeschiedenis verklaart ook waarom de stad Gent daarnaast financieel tussenkomt. 70 Procent van de inkomsten van Timelab komt zo van de beide overheden en die vragen dossiers en verantwoording van deze subsidies. In Brugge heeft de stad een experimentele projectenpot voor jeugdwerk breed geïnterpreteerd om een startsubsidie van 10.000 euro te geven aan het Ecofablab. De selectie gebeurde door een externe jury. Op de besteding van dat eenmalige bedrag is nauwelijks controle. In Erpe-Mere komt de gemeente tussen met een in verhouding voor deze kleine gemeente vrij substantieel budget (10.000 euro per jaar). In Erpe-Mere en in Brugge zit het lab in schoolgebouwen, waarmee maar een beperkte actieve relatie bestaat. Een schepen van

Erpe-Mere zit in het bestuur maar de controle vanuit de gemeentelijke overheid is formeel en louter administratief.

We zien de variatie in de betrokkenheid van de overheid: Timelab is nagenoeg volledig afhankelijk van de (Vlaamse en stedelijke) overheidstussenkomsten en groeide uit een overheidsinitiatief; in Brugge maakt het lab gebruik van een experimentele pot en wordt het vrijgelaten; in Erpe-Mere lijkt de band met de gemeente zeer nauw, tot in de raad van bestuur; de financiële tussenkomst is aanzienlijk maar de vrijheid is dat ook.

Instrumenttheken en Repaircafés

Bij de onderzochte cases zitten drie initiatieven waarbij mensen materiaal kunnen gebruiken voor het uitvoeren van kleine klussen (Instrumenttheek in Kortrijk; Tournevie in Brussel; Wijdelen in Vlaanderen). Instrumenten worden gedeeld tussen leden van de gemeenschap die hiervoor een beperkt lidgeld betalen.

De Instrumenttheek in Kortrijk (°2013, vzw) is opgezet door vrijwilligers en is in de beginfase mede financieel ondersteund vanuit het Armoedebestrijdingsplan van het OCMW. Ambtenaren van de stad hebben bemiddeld in de zoektocht naar een geschikte locatie.

Tournevie in Brussel (°2015, vzw, voorlopig nog gevestigd in de gebouwen van Micro Marché) wil een betaalbare en ecologische bibliotheek zijn voor werktuigen. Gebruikers kunnen zich jaarlijks lid maken. De houding ten opzichte van de Brusselse overheid is sterk negatief (star, willekeur, niet flexibel, dominantie van ambtenaren, geen visie op lange termijn, weinig ruimte voor innovatie) en concrete steun is er niet. Positiever staat men ten opzichte van steun onder de noemer van Lokale Agenda 21, vooral omdat deze via een externe jury wordt beoordeeld en onafhankelijker van het politieke systeem tot stand komt.

Wijdelen Vlaanderen heeft nauwe banden met Peerby in Nederland, een BV die zelf eigendom is van een Engels bedrijf. Het gaat om een onlineplatform waar vraag en aanbod naar gebruiksvoorwerpen uit de buurt dichterbij elkaar worden gebracht. In Nederland zijn er 25.000 leden. Peerby steunt op een verdienmodel en bevat enkele varianten (Peerby garantie; Peerby GO; Peerby PRO). Wijdelen is in België ontstaan (°2014, vzw) en kreeg overheidssubsidies voor Peerby Classic, de basisformule van gratis lenen van materiaal. Daarnaast zijn naar Nederlands model verdienmodellen ontwikkeld en leidt de samenwerking naar meer professionalisering. Er zijn 20.000 leden en de stap wordt voorbereid van vzw naar coöperatie. Het initiatief evolueert steeds meer richting verdienmodel, dat als een noodzakelijke stap wordt voorgesteld om het gratis deelinitiatief mogelijk te blijven maken. In de gesprekken werd het omschreven als: 'de community omzetten in klanten'. Het zou een platform voor deeleconomie blijven dat mensen met elkaar verbindt, maar dat wel 25 procent marge neemt op transacties. Het 'Uber van de spullen', zo wordt Wijdelen / Peerby ondertussen ook wel genoemd.

De Instrumenttheek kon rekenen op een loyale en ook wel noodzakelijke medewerking en persoonlijke betrokkenheid van Kortrijkse ambtenaren en politici, zonder inhoudelijke inmenging en met een heel lichte administratieve controle. Wijdelen begon vanuit

sociale doelstellingen, maar schuift nu helemaal richting markt, wat als noodzakelijk wordt omschreven om de gratis activiteiten te kunnen behouden.

In de drie onderzochte Repaircafés (Antwerpen, Oostende en Gent) komen mensen in een ontspannen sfeer samen om, met hulp van deskundige vrijwilligers, kapotte spullen te herstellen. De Repaircafés zijn sterk gestimuleerd en ondersteund door het Netwerk Bewust Verbruiken, een professionele organisatie die gesteund wordt door de Vlaamse overheid. Hoewel het inhoudelijk en qua vorm telkens om hetzelfde soort initiatief gaat, zijn de verhoudingen toch verschillend. Bij de drie Repaircafés blijkt de betrokkenheid van de overheid toch sterk te zijn. In Antwerpen heeft het stedelijke Ecohuis het initiatief opgezet, samen met andere stedelijke diensten en wordt nu bekeken om het initiatief 'terug aan de burgers' te geven (al is het door de overheid zelf ontwikkeld). In Oostende speelt het stadsbestuur eerder een faciliterende rol en zijn professionele middenveldorganisaties (Vorming Plus en anderen) sterk betrokken, die dus op hun beurt weer met overheidssteun werken. In Gent trekt vooral het middenveld (het Gentse Milieufrent) het initiatief maar zijn ook verschillende stedelijke diensten betrokken. Het lijkt er op dat bij initiatieven die sterk vanuit de overheid (Antwerpen) zijn opgericht, Repaircafés een instrument zijn van het sociale beleid en dat daardoor eerder de sociale doelstellingen domineren (sociale cohesie, contact tussen mensen in de buurt stimuleren). Bij de initiatieven vanuit het middenveld (Gent en Oostende) domineren eerder de economische en ecologische argumenten.

Het lijkt erop dat bij initiatieven die sterk vanuit de overheid (Antwerpen) zijn opgericht, repaircafés een instrument zijn van het sociale beleid en dat daardoor eerder de sociale doelstellingen domineren. Bij de initiatieven vanuit het middenveld (Gent en Oostende) domineren eerder de economische en ecologische argumenten.

Coöperatieven

Beau-Vent (Diksmuide °2000) is door vier huismannen opgericht en is nu een van de tien burgercoöperatieven op het vlak van energie in Vlaanderen. In 2005 kochten ze een windturbine (1,9 miljoen euro); nu zijn er meer dan 2000 vennoten en 4,7 VTE; 1150 gezinnen worden van elektriciteit voorzien. Naast de coöperatieve bestaat een vzw BAS die het verlagen van het energieverbruik promoot en een centrale rol speelt in sensibiliseringscampagnes. Een aanbod van Electrabel tot overkopen van de coöperatieve werd geweigerd. De coöperatieve kwam en komt de overheid vanzelfsprekend in verschillende gedaantes tegen: voor de vergunningen; behandelen van bezwaarschriften; in het kader van de milieuvoorschriften en de bepalingen inzake ruimtelijke ordening. Veel gemeentebestuurders zijn sterk verbonden met de traditionele spelers op dit domein en dat speelt mee in de verhoudingen.

De CVBA Partago werd in 2015 door vijf vennoten opgericht. Ze bieden elektrische wagens aan die door de gebruikers gedeeld kunnen worden. De leden-coöperanten betalen 250 euro per jaar. De stad Gent zegt in haar plan 'autodelen 2020' wel het (elektrisch) autodelen te willen promoten maar deze startende coöperatieve kijkt kritisch naar de reële belemmeringen die opduiken. De overheid volgt de ontwikkelingen niet snel genoeg en blijft vaak achter met verouderde regelgeving. Zo is het principe van de autodeelkaart van de stad achterhaald (nieuwe spelers, nieuwe modellen); zijn de voorwaarden voor beginnende autodeelinitiatieven ongunstig; zijn er alleen subsidies

voor de aankoop van elektrische wagens door particulieren en vzw's maar niet voor coöperatieven; de realisatie van laadpalen duurt veel te lang (ook door het wachten op het federale niveau). Veel goede wil op stadsniveau, dat wel, in een niet langer aangepast kader, zo voelt Partago dat aan.

In deze beide coöperatieven komen we de overheid van verschillende niveaus in verschillende reglementerende en regulerende rollen tegen, maar niet als rechtstreekse betrokkene, noch als directe steun, noch via individuele betrokkenheid van politici of ambtenaren.

Collectief wonen

Bij de onderzochte cases vinden we verschillende types van vormen van collectief wonen: Co-Living, een initiatief van ouders die een eigen woonplek willen realiseren voor hun vijf mentaal gehandicapte volwassen kinderen; Gemeenschapshuizen in Gent, waar het gaat om huurders die met elkaar samenwonen in huizen waarvoor formeel een huurcontract geldt voor één gezin en Co-housing, Stoer Huus in Brugge, een project van collectief wonen voor gezinnen, met gedeelde publieke ruimtes.

Co-Living (°2016, vzw) is een prototype van het ideaalbeeld van de vermaatschappelijking van de zorg, dat centraal staat in de beleidsplannen en de omslag van de instrumenten van de Vlaamse overheid (persoonsvolgende financiering). De vzw, opgericht door de ouders van een vijftal mentaal gehandicapte volwassen jonge mensen, wil een woonproject voor zorg op maat realiseren op de oude Bekaertsite van Zwevegem. De vzw wordt inhoudelijk ondersteund door vzw's die zelf weer gesubsidieerd worden door de Vlaamse overheid, maar rechtstreekse overheidssteun krijgt de vzw zelf niet. Vanuit de federale overheid krijgen de jongeren een vervangingsinkomen. Vanuit de Vlaamse overheid zouden ze steun moeten krijgen in het kader van het PAB (het persoonlijk assistentiebudget) en de PGB (de persoonsgebonden budgetten) maar dat systeem werkt in de praktijk nog niet. Bovendien weten de mensen niet of ze hiervoor in aanmerking komen en eventueel hoe groot deze budgetten zullen zijn. Tijdens de gesprekken werd genoteerd dat 'de wachtlijsten van mensen die wachten op een plaats in een instelling vervangen worden door wachtlijsten van mensen die wachten op het persoonsvolgende budget'. De onzekerheid blijkt zeer groot te zijn, wat een duidelijke rem zet op dit soort initiatief omdat het onmogelijk is om een sluitende begroting op te maken en met promotoren tot contracten te komen.

Gemeenschapshuizen Gent brengt initiatieven samen van groepen mensen die in Gent samen wonen in wat officieel een eensgezinswoning is, waarbij er maar één gezin haar domicilie heeft. Samen wonen in één huis op naam van één iemand wordt juridisch aanzien als deel zijn van hetzelfde gezin (vier singles in hetzelfde huis en op dat adres gedomicilieerd worden dan beschouwd als één gezin). Dat geeft problemen voor het berekenen en toekennen van het leefloon, de werkloosheid, kinderbijslag, tussenkomsten voor ziekte en invaliditeit, huurpremies en dergelijke. Al deze regelingen plaatsen het traditionele gezin en domicilie samen. Huurcontracten voor woningen met verschillende samenstellingen bestaan op dit moment niet. De stad Gent worstelt met het fenomeen: enerzijds wil men de gezinswoningen beschermen maar anderzijds is er de woonnood in Gent, zijn de prijzen op de woonmarkt heel hoog en bieden gemeenschapshuizen ook economische en ecologische voordelen, die dan weer passen in de

duurzaamheidsbenadering. De stad Gent probeert enige ruimte te bieden tot interpretatie van het begrip ‘gezinnen’ en valt terug op de notie van ‘hospitawonen’. Maar het is duidelijk dat de interpretatie van de regelgeving daartoe moet worden opgerokken en dan nog geen sluitende oplossing biedt. Het probleem van de heel andere normering in de sociale zekerheid blijft onopgelost.

Cohousing Brugge (Stoer Huus) is een voorbeeld van collectief wonen. Van een vzw evolueerden ze naar een burgerlijke maatschap en uiteindelijk naar een vereniging van mede-eigenaren in het kader van de appartementenwetgeving. Dat laatste bleek het meest geschikt om het project in de beoogde vorm te realiseren. Op het moment van onderzoek was het beoogde stuk grond nog niet in het bezit van het collectief; het was nog wachten op de behandeling van het beroep tegen de stedelijke bouwvergunning. Het doel is om elke eenheid een eigen huis te laten innemen maar er worden ruimtes gemeenschappelijk gedeeld. Het initiatief beweegt zich volledig in de private sfeer maar met een stedelijke overheid die toch op belangrijke momenten faciliterend is opgetreden, onder andere via rechtstreekse bemiddeling van de schepenen: door een stuk grond te koop aan te bieden; door de betrokken stedelijke diensten samen te brengen; door de klachten te behandelen en uiteindelijk door de vergunning goed te keuren (die evenwel nog in beroep door het provinciebestuur moest worden behandeld); door te zorgen voor het onderhoud van een aansluitend stuk publiek grond. De initiatiefnemers (sterke trekkers met sterke competenties) ontpopten zich daarbij als de onderhandelaars die de stad ook intern bewerkten en hun contacten met politici en ambtenaren gebruikten. Zij drongen bijvoorbeeld aan om de diensten samen te brengen. De schepen is daarop ingegaan.

De drie cases zijn voorbeelden van ‘vermaatschappelijk’ wonen, maar in sterk uiteenlopende varianten en woonvormen. De uitvoeringsproblemen in de case van het zorgwonen in Zwevegem zijn groot en veelvoudig. De omslag van het Vlaamse beleid naar vermaatschappelijking schiet voorbij dit soort initiatieven voor deze groep mensen, zodat alle verantwoordelijkheid op de ouders valt. De kans lijkt groot dat het initiatief op al deze hindernissen ook zal stranden. In het Brugse initiatief is sprake van een redelijk ondersteunende houding vanuit het stadsbestuur, mede dankzij de sterkte van de initiatiefnemers die het politiek – administratieve systeem kunnen bewerken. In Gent gaat het om de forse spanningen op een woonmarkt onder zware druk en niet meer in staat om alle verwachtingen te combineren. We zien een aarzelend gedoogbeleid op stedelijk niveau maar vooral een achterophinkend juridisch apparaat op de centrale Vlaamse (woonbeleid) en federale niveaus (sociale zekerheid) dat niet is aangepast aan nieuwe modellen van wonen die zich in het veld ontwikkelen.

Lokale munten

Het werken met lokale munten is een aparte vorm van commoning. In de bestudeerde cases zijn er drie voorbeelden: de Pluimen in Ledeberg; de Torekes in het Rabot en LETS op stedelijk niveau. LETS is een vrijwilligersinitiatief dat zonder overheidstussenkomst werkt en dat bewust klein wil blijven, net ook om die overheidsinvloed te vermijden. De beide wijkgebonden munten zijn sterk door de Gentse overheid zelf gepromoot in het kader van wijkprogramma’s en kwamen tot stand door Samenlevingsopbouw Gent dat daarvoor via een driejaarlijkse convenant afspraken met het stadsbestuur heeft gemaakt en wordt vergoed.

Muide Meulestede Morgen

In het kader van de conceptstudie als opstap naar een mogelijk door de Vlaamse overheid te subsidiëren project van stadsvernieuwing, heeft een groep van overwegend goed geïnformeerde en sterk met het overheidsapparaat vertrouwde burgers uit de wijk Muide-Meulestede zo'n aanvraag ingediend. De stad Gent heeft dat gesteund. Dit is een wat bijzondere soort commoning: de toekomst van de wijk is een soort common die via een groep van samenwerkende burgers wordt beheerd. Het is voor het eerst in Vlaanderen dat een groep bewoners de opmaak van zo'n dossier trekt, met steun van een studie bureau. De studenten onderzochten het subtiele samenspel tussen de stad, de initiatiefnemers, de stedelijke wijkregisseur (van de stedelijke Dienst Beleidsparticipatie) en het studie bureau. Ze hadden het over meervoudige regie, waarmee ze aangaven dat niet één actor de regie in handen houdt, maar dat de regie verspreid is over het hele netwerk van betrokken actoren (initiatiefnemers, politici, wijkregie, studie bureau). Het leidt tot een complex geheel van verantwoordingsdiscussies: de stad is politiek verantwoordelijk maar besteedt de opmaak van de conceptstudie uit; de initiatiefgroep komt centraal te staan in de verhouding met de buurt en laadt heel wat publieke verantwoordelijkheid op zich; het studie bureau stuurt mee door innovatief te denken en concepten op te maken; de wijkregisseur moet een subtiel evenwicht proberen te bewaren in deze driehoeksverhouding, maar is zelf ook een betrokken actor.

Stadslandbouwiniciatieven

Drie initiatieven die bezig zijn met stadslandbouw, maakten deel uit van onze studie: Rabot op je Bord; Oogstgoed en de stadsboerderij van Kortrijk.

Rabot op je Bord is een initiatief in het kader van de werking op de Site, in afwachting van de projectontwikkeling van de Tondelier. De oogst van de stadsakker op de Site en de overschotten van de sociale kruidenier worden aan een solidaire prijs op de markt gebracht. De verwerking van de groenten en het fruit gebeurt door mensen met een bijzonder statuut. Het initiatief kadert volledig in de werking van Samenlevingsopbouw Gent dat voor de werking op de Site vanwege de stedelijke overheid aanzienlijke financiële steun krijgt, vastgelegd in een convenant. Uit de interviews komt de stad hier eerder naar voor als een op beheersing gerichte regisseur: over de convenant wordt serieus onderhandeld en het is niet zo dat de stad gewoon maar de werking van Samenlevingsopbouw overneemt en zonder meer legitimeert. Het initiatief heeft op veel vlakken te maken met regelgeving vanwege de overwegend federale overheid (BTW; voedselveiligheid; personeelsproblematiek,...) en die wordt eerder als hinderend ervaren. Dit initiatief leek op het eerste zicht een burgerinitiatief, maar blijkt toch te zijn gegroeid uit Samenlevingsopbouw.

Oogstgoed Gentbrugge (in de Gentbrugse Meersen) is een voorbeeld van CSA (community supported agriculture): twee landbouwers verkopen groenten en fruit in ruil voor oogstaandelen die de leden aankopen. Het gaat om 300 tot 400 mensen, vooral hogeropgeleiden (6000 voor het geheel van Vlaanderen). De twee landbouwers zijn zelfstandige ondernemers die uit de verkoop hun inkomen halen (ze werken samen in de vorm van een maatschap). Zij nemen ook de beslissingen maar vragen wel advies aan hun leden. Het initiatief wil evolueren naar een coöperatieve. De stad Gent (Gent en Garde) speelt hier alleen een faciliterende rol, op een beperkte manier dan nog. Uit de

analyse blijkt dat het initiatief toch steunt op landbouwers die de eigen zaak runnen en die zich daarbij laten omringen en ondersteunen door een gemeenschap van mensen die daar hun groenten halen.

De Stadsboerderij Kortrijk is een coöperatieve (°2014), later uitgebreid met een vzw voor de werking met de vrijwilligers. Er zijn 109 coöperanten die 125 euro betalen (de coöperanten brachten 59.000 euro samen). Vrijwilligers van een organisatie die werkt met mentaal gehandicapten werken mee. Het initiatief komt helemaal vanuit een coalitie van middenveldorganisaties, van biologische boeren en van initiatieven die in de sfeer van sociale economie bezig zijn met kweken van groenten en fruit. Een coalitie dus van middenveld, sociale economie en marktpartijen (biologische boeren). De Stadsboerderij functioneert als dispatching van de ecologisch geteelde groenten en het fruit en daar kunnen kopers hun pakketten afhalen of laten leveren (ook via de website). Er is sedert 2015 een fysieke winkel. Vooral inzake de locatie van die winkel is de verhouding met het stadsbestuur lastig en gespannen. Vertegenwoordigers van het stadsbestuur verwijzen naar de volgens de stad moeilijke verhoudingen tussen de coöperatieve en de vzw; de initiatiefnemers vinden dat de stad weinig ondersteunend is en onduidelijk blijft over een mogelijke locatie op een oude hoeve die deel uitmaakt van het publieke domein en die volgens de initiatiefnemers uitstekend zou dienen als locatie voor de stadsboerderij. Het lijkt erop dat het initiatief op dit moment financiële problemen heeft. Volgens de studenten zou er te weinig geanticipeerd zijn en zou er geen uitgewerkt en herwerkt businessplan zijn opgemaakt. Dat verklaarde mee de aarzeling bij politici van het stadsbestuur.

Deze drie initiatieven bewegen zich tussen de markt en het middenveld. Geen van de drie is een burgerinitiatief: alle drie zijn ze gegroeid, hetzij exclusief vanuit het middenveld (Gent), een coalitie van middenveld en marktpartijen (Kortrijk) of vanuit marktpartijen (Gentbrugge).

Eerste balans

In de inleiding wezen we op het open karakter van de cases. Dat kan met onze selectie te maken hebben, maar het toont vooral de grote institutionele diversiteit waarbij eigendomsstructuren, gebruik en beheer, juridische organisatievormen, manieren van betrokkenheid van burgers, en relaties met overheid en markt sterk verschillen. Het is daarom alleen al zeer moeilijk om het over 'de' *commons* te hebben.

We hadden het over 'arrangementen' om de diversiteit (naar object en in de tijd) te vatten en dat woord dekt deze diversiteit goed. Ook binnen op het eerste zicht gelijkende initiatieven en zelfs tussen initiatieven die dezelfde namen dragen (Fablabs, repaircafés, instrumenttheken, stadslandbouw, lokale munten,...) ziet het arrangement er vaak toch heel verschillend uit: van vrijwilligersinitiatief tot overheidsinitiatief; initiatieven waarvan de kern marktgericht is versus initiatieven waar geen vermarkting merkbaar is. Bij een aantal initiatieven zien we dynamiek in het arrangement: wat eens een common was, blijft dat niet noodzakelijk en wordt meer hybride, verschuivend richting overheid of richting markt. De aard van die hybriditeit kan ook verschillend zijn tussen initiatieven met dezelfde namen.

De complexiteit van het begrip 'overheid' blijkt goed uit de cases. We zien verschillende niveaus en verschillende rollen van overheden door elkaar lopen in de arrangementen rond deze initiatieven. Op het microniveau zien we vaak een mix van faciliterende maar ook van initiatiefnemende rollen van lokale politici en van lokale ambtenaren. Van manifeste tegenwerking was heel zelden sprake, wel hier en daar van onverschilligheid. Soms voelen de initiatieven zich ook goed bij dat laatste. Die goedwillendheid, in de meeste cases toch, kan te maken hebben met het karakter van deze initiatieven, die goed passen in een alternatief discours van een moderne stad. Een stad zonder stadslandbouw en zonder repaircafés is dan achterlijk. In enkele cases trekken politici en ambtenaren uit overtuiging mee het initiatief omdat ze daar zelf ook in geloven. De balans tussen overtuiging en marketing kan soms subtiel zijn.

Een belangrijk element dat mee de verhouding met het stadsbestuur kan verklaren, is de aard van de initiatiefnemers: het gaat in bijna alle gevallen om sterke mensen met heel wat hulpbronnen die hen gemakkelijk toegang geven tot het politieke en administratieve systeem. Zij staan zowel qua achtergrond als sociaal – economische kenmerken dicht bij de sleutelfiguren in dat systeem.

In het arrangement rond deze initiatieven duiken nagenoeg altijd meerdere overheden op. Initiatiefnemers moeten dan arrangeur spelen in een poging om deze verschillende stelsels op maat te brengen en te gebruiken. We zien vaak hoe initiatieven te maken hebben met regulerende kaders, overwegend vanuit de centrale federale en Vlaamse, soms Europese niveaus. Lokale politici en ambtenaren functioneren zelf ook binnen die bovenlokale regelgeving. Het lijkt bij momenten alsof deze anonieme regulerende overheid ('het systeem') bestaat uit regelstelsels waarop niemand vat heeft en die ook individuele bestuurders overkomen. Die regulering wordt over het algemeen als eerder hinderend ervaren en in elk geval als niet stimulerend voor burgerinitiatieven. Ze steunen, bijvoorbeeld op het vlak van wonen, op klassieke concepten van wonen en gezinnen. De regelgeving moet dan creatief worden geïnterpreteerd en er is steun nodig voor deze interpretatie vanwege lokale bestuurders. Dat gaat gepaard met aarzeling en onzekerheid bij initiatiefnemers. Waar regelgeving verandert, bijvoorbeeld in de richting van vermaatschappelijking, blijkt vanuit de initiatieven hoe groot het verschil is tussen de retoriek en de concrete doorwerking van die kanteling op het terrein. Ook al hadden we maar één case over zorg, die case lijkt wel exemplarisch te zijn voor wat zich op het microniveau afspeelt. De vermaatschappelijking gaat gepaard met nieuwe criteria voor uitsluiting en de creatie van nieuwe wachtlijsten. De kans is groot dat boeiende initiatieven daarop struikelen.

Ook lokale regelgeving is soms hinderend, bijvoorbeeld voor de initiatieven inzake autodelen. Het zit vaak in kleine zaken, bijvoorbeeld het niet voorzien van steun voor coöperatieven. Het is soms onbegrijpelijk waarom dit soort relatief kleine hindernissen niet al veel eerder is opgeruimd. Regels leiden een persistent leven en de logica's van indertijd laten zich lastig keren.

We zien de overheid hier nog in een andere gedaante opduiken en dat bevestigt het patroon dat we vonden bij de studie van de tijdelijke invullingen in Gent. Belangrijke delen van het maatschappelijke middenveld die actief zijn op de stedelijke scene worden zowel door de centrale als door de lokale overheden financieel sterk ondersteund. Het is in die meervoudig gesubsidieerde stedelijke ruimte dat veel collectieven op een

of andere manier steun ervaren, of zelfs dat het gesubsidieerde middenveld een sleutelrol speelt in het tot stand laten komen van initiatieven. In enkele gevallen, in Gent met name, wordt het professionele middenveld daarvoor ook expliciet door het stadsbestuur ingeschakeld. Ook als dat niet het geval is, blijft wel de vaststelling dat we hier de overheid in een indirecte gedaante zien, via de steun aan het brede socioculturele middenveld. Daar zit geen bewuste strategie achter en het zit niet in het formele beleid, maar de realiteit op het stedelijke terrein is wel dat de gesubsidieerde stedelijke ruimte als voedingsbodem dient, direct of indirect, van veel van deze initiatieven. Afhankelijk van de context en de interpretatie kunnen we zeggen dat men zich al dan niet laat gebruiken door de overheid maar ook dat er een gemeenschappelijke agenda ontstaat waarin politici, ambtenaren en middenveld elkaar gebruiken.

Onze analyse, hoe verkennend ze ook was, maakt duidelijk dat het klassieke beeld van 'de' rol van 'de' overheid inderdaad niet geschikt is om de complexiteit van verscheiden rollen van een gelaagd georganiseerde overheid, verweven in deze arrangementen, goed te vatten. Als er al een algemene conclusie mogelijk is, dan is het eerder (1) dat de regulerende overheid en de faciliterende overheid elkaar in de weg kunnen zitten; (2) dat de overheid in haar indirecte rol als ondersteuner van het middenveld, belangrijke innovatie mogelijk maakt, ook al staat dat dan vrij los van het formele beleid; (3) dat de overheid op dit moment wel volgt en eventueel faciliteert via de frontlijnpolitici en de frontlijnambtenaren, maar dat er zeker geen sprake is van een proactief beleid dat burgerinitiatieven meer ruimte zou geven of expliciet mikt op een vermenigvuldiging van deze initiatieven. Daarvoor zijn deze initiatieven wellicht nog te marginaal.

We eindigen met een meer provocerende vraag die rechtstreeks te maken heeft met de rol van de overheid in haar verhoudingen met de *commons*. Zijn er goede *commons* en slechte *commons*? De vraag refereert vanzelfsprekend aan de maatschappijbeelden die de *commons* ondersteunen maar ook aan de maatschappijbeelden om de *commons* te beoordelen. Ook in onze selectie hebben we *commons* geselecteerd die ondertussen tot het linksgroene gemeengoed (!) behoren: de stadslandbouw, de repaircafés,...

Van der Steen, van Twist en Karré (2011) wijzen bijvoorbeeld op de zogenaamde *gated communities* die zeer populair zijn in de VS en naar de opkomst van vergelijkbare vormen in Nederland. Ze wijzen, ten tweede, op de trend van geloofsgemeenschappen om zich sterk rond het geloof als bindende kracht te organiseren en zo een wereld op zichzelf te vormen. Zij plaatsen dat in een beweging waarbij mensen afstand willen nemen van het huidige politieke en democratische systeem en hun eigen publiek domein willen creëren en beheren, weliswaar bovenop de bestaande ordening die voor bepaalde aspecten blijft doorwerken in de *commons* (een moord in een *gated community* kan niet even door burgers onderling worden geregeld).

Natuurlijk zijn er verschillen. De *gated communities* zijn meestal op winst gerichte initiatieven van en voor private ontwikkelaars die vervolgens een *common* van geïnteresseerden bij elkaar brengen. De auteurs wijzen erop dat deze vormen van *commons* mensen bewust kunnen uitsluiten: mensen van een andere origine, met een andere seksuele geaardheid, met een ander geloof. Dat is alvast niet wat de 'goede' *commons* beogen: coöperatieven staan voor iedereen open. Niettemin treedt hier indirect ook wel uitsluiting op: door de taal en cultuur selecteren deze initiatieven vaak toch de

gelijkgezinden en de min of meer gelijken wat sociale klasse betreft. De *commons* trekken vooral mensen uit de middenklasse aan.

De cruciale vraag die Van der Steen c.s. oproepen, is hoe we die creatie van eigen gemeenschappen (meer open of meer gesloten) moeten inschatten: blijft dat een beperkt fenomeen of is dat de voorbode voor een balkanisering van onze samenleving? Het gaat bij de *commons* immers om groepen mensen die een eigen gemeenschap creëren, eigen verantwoordelijkheid opnemen, onderlinge spelregels ontwikkelen, in een ruimte tussen overheid en markt. Op welke gronden kunnen we mensen stimuleren om een energiecoöperatieve op te richten maar wooncoöperatieven verbieden waar bemiddelde burgers hun eigen *common* organiseren, exclusief de zorg voor hun eigen zorg en voor hun eigen veiligheid? Commons zijn altijd vormen van kleine polissen die het debat activeren over de zorg voor de grote Polis. In welke richting willen we onze solidariteit zien evolueren: op microniveau, zorgend voor onszelf en onze gelijken; op macroniveau voor mensen die we niet kennen en die we niet willen kennen? En waar ligt het evenwicht tussen beide of brengt de ontwikkeling van het ene onvermijdelijk de zorg voor het andere in gevaar? Dat debat staat nog maar in de kinderschoenen. De *commons* zijn dan wellicht kwantitatief en op het vlak van bereik voorlopig nog maar marginaal, ze hebben alvast de verdienste dat ze de ideologische vraagstukken over de ordening van onze samenleving weer centraal plaatsen.

Bio

Filip De Rynck, Evelien Depauw en Raf Pauly zijn verbonden aan de Vakgroep Publieke Governance, Management en Financiën van de Universiteit Gent.

Verwijzingen

- Bauwens, M. en J. Lievens (2013), De wereld redden. Met peer-to-peer naar een postkapitalistische samenleving, Houtekiet / Oikos.
- Martin, Ch., Upham, P. and Budd, L. (2015), Commercial orientation in grassroots social innovation: insights from the sharing economy, in *Ecological Economics*, 118, pp 240-251.
- Noy, F., en D. Holemans (2016), Burgercollectieven in kaart gebracht, in *Oikos*, 3/2016.
- Oude Vrielink, M., en I. Verhoeven (2011), Burgerinitiatieven en de bescheiden overheid, in *Beleid en Maatschappij*, 38, pp 377-387.
- Pollitt, Ch., and G. Bouckaert (2011), *Public Management Reform. A Comparative Analysis*, Oxford.
- Van der Steen, M., M. Van Twist en Ph. Karré (2011), When citizens take matters into their own hands: how privately managed communities challenge government, in *Public Integrity*, 13, pp 319-332.
- Vanthemische, G. (2014), *De beginjaren van de sociale zekerheid in België, 1944-1963*, VUB – Press.